CONTEXT

Časopis za interdisciplinarne studije
9:2 (2022), 145-149
Prikaz knjige - Book Review
DOI: 10.55425/23036966.2022.9.2.145

Adil Zulfikarpašić, *Put u Foču*, Sarajevo: Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2022. 140 str., ISBN 978-9958-743-43-6.

Zahvaljujući izdavačkom programu Bošnjačkog instituta – Fondacija Adil Zulfikarpašić u Sarajevu, bosanskohercegovačka historiografija bogatija je za još jednu iznimno značajnu publikaciju. Riječ je o knjizi koja je štampana na 140 strana i sadrži reprint teksta Adila Zulfikarpašića pod naslovom „Put u Foču" kao centralni rad, zatim vrlo opširan Predgovor i bilješke uz tekst koje potpisuje dr. Safet Bandžović i opširan Pogovor s autorskim pečatom dr. Mesuda Šadinlije. Recenzije potpisuju dr. Admir Mulaosmanović i dr. Edin Veladžić, a urednik izdanja je dr. Safet Bandžović.

Zulfikarpašićev rad „Put u Foču" ranije je već imao dva zvanična izdanja, a na intertnetu se može pronaći još nekoliko verzija, za koje se ponekad navodi, a češće i ne navodi izvor. Zvanično je prvi put publikovan u *Godišnjaku* Muslimanske biblioteke u Beču 1957. i drugi put u knjizi *Adil Zulfikarpašić: članci i intervjui* u Sarajevu 1991. godine. Višestruki značaj ove lične ispovijesti sadržan je u čenjenici da se radi o neposrednom svjedočanstvu o strahovitim razmjerama stradanja i najmonstruoznijim oblicima zločina nad muslimanskim stanovništvom fočanskog kraja krajem 1941. i početkom 1942. godine.

Ovo izdanje Zulfikarpašićeva „Puta u Foču" drugačjim čini naučna opremljenost teksta, s napomenama koje dodatno preciziraju i pojašnjavaju određene situacije i pojave s kojima se autor suočavao, kao i iznimno vrijedan, sadržajan i različitim historijskim izvorima obogaćen Predgovor i Pogovor eminentnih bošnjačkih historičara. Nije potrebno posebno naglašavati da je riječ o regiji koja se nalazi na samom vrhu crne liste u cijeloj Bosni i Hercegovini po stradanju muslimanskog stanovništva tokom Drugog svjetskog rata. Čak i na razini istočne Bosne, fočanski kraj predvodnik je, ispred drugih istočnobosanskih gradova, tragične liste stradalih tokom rata.

Takav zaključak neumitno se nameće i na osnovu uvida u podatke dostupne na internet-stranici Muzeja žrtava genocida u Beogradu, a odnose se na popis

građana Jugoslavije koji su stradali "od fašističkog terora" u periodu od 6. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine. Riječ je o popisu koji je obradio i objavio Federalni zavod za statistiku 1966. godine. Dr. Šadinlija u Pogovoru se također osvrće na objavljene podatke o broju stradalih, nudi kvalitetnu analizu dosadašnjih istraživanja i s punim pravom ukazuje da je broj ubijenih muslimana fočanskog kraja zasigurno veći od objavljenog, jer je uz jedan broj stradalnika s muslimanskim imenom i prezimenom upisana netačna nacionalnost (Srbin, Hrvat ili čak Mađar), tako da se prema njegovim argumentiranim procjenama ukupan broj bošnjačkih (uglavnom civilnih) žrtava kreće u rasponu od 4.500 do 4.900. Imajući u vidu broj stanovnika Foče u predratnom periodu (21.355) i da je oko dvije trećine tog stanovništva bilo muslimansko, dr. Šadinlija dolazi do zaključka da je u četničkom teroru tokom Drugog svjetskog rata stradalo između 21 i 23 posto predratnog bošnjačkog stanovništva Foče. S obzirom na razmjere zločina, način izvršenja, nedvosmisleno iskazanu namjeru, ideološku osnovu i posljedice, bez sumnje se može zaključiti da je u Foči i 1941. godine počinjen zločin genocida.

Put u Foču je „prvo bošnjačko viđenje aktera i ocjena o genocidnim radnjama tokom Drugog svjetskog rata na tlu bivše Jugoslavije". Zato je ovaj rad važan i za kulturu sjećanja. Službenom politikom sjećanja socijalističkog razdoblja dominirao je narativ o „bratstvu i jedinstvu", uz naglašavanje zajedničke anifašističke borbe svih naroda i narodnosti. Dr. Bandžović primjećuje da se neravnomjerna slika prošlosti morala predstaviti u nasilnim simetrijama i politikom tzv. balansiranja nacionalizma. Partija je uz „kontrolu pamćenja" određivala šta treba zadržati u „sjećanju", a šta prepustiti zaboravu. Iskustva ili sjećanja koja su odstupala od usvojenih tumačenja morala su biti prešućena, zataškana, potisnuta ili kriminalizirana.

Autor, i sam porijeklom iz tih krajeva, istaknuti pripadnik partizanskog pokreta, iz ugledne bošnjačke begovske porodice, poslije rata postat će najpoznatiji bošnjački disident, između ostalog, i zbog svega onog čemu je svjedočio tokom puta u Foču u januaru 1942. godine. Stradalo je oko četrdeset članova familije Zulfikarpašić, među njima i njegov brat, za kojeg kaže da je ponekad bio i prosrpski orijentiran. Za nepuna dva mjeseca četnici su pobili oko 5.000 muškaraca, žena i djece. Svi autorovi sugrađani stradali su od dojučeranjih komšija, među kojima su bili i viđeniji građani, uključujući i sveštena lica. Put u Foču mučno je svjedočanstvo o višestrukim razočarenjima jednog mladog čovjeka koji je bio nošen idealima o pravednijem društvu. I sam autor kasnije će kazati da ovaj rad govori o „sunovratu idela s kojima je krenuo u rat". Razočaran je bio odnosom prema zločinu svojih srpkih sugrađana, odnosom partizanske vlasti prema zločinima nad muslimanima i njenim oportunističkim pristupom i prihvatanjem četničkih zločinaca pod svoje skute, odnosom Sarajeva i njegovih humanitarnih

organizacija prema muhadžirima, Islamskom zajednicom i još mnogo čime. Svi su zakazali, po autorovim riječima, osim organizacije „Mladi Muslimani".

Zulfikarpašić je u partizanima proživljavao zaista teška ljudska i politička iskušenja kada je morao kriti svoj muslimanski identitet i posebno kad se suočio s nespremnošću najvišeg partizanskog rukovodstva da osudi četničke zločine nad Bošnjacima istočne Bosne i da iz svojih redova isključi izvršioce zločina. O nacionalnim odnosima i raspoloženju koje je vladalo u to vrijeme unutar partizanskog pokreta vjerno svjedoči i činjenica da su svoj nacionalni identitet u partizanima morali kriti ne samo Bošnjaci već i hrvatski komunisti i Jevreji. Količinu žuči i razočarenja možda najblje ilustruje činjenica da je autor Foču ponovo smogao snage posjetiti tek poslije četrdesetak godina, nakon što se vratio iz emigracije.

Autor ističe da je komunističkom pokretu pristupio sa petnaest, a napustio ga sa dvadeset pet godina. Osjećao se prevarenim i zavedenim. Kaže da nikad nije postao ateista, već da je komunističkom pokretu „samo prišao zbog nepravde prema muslimanskom življu". Svjestan je da „nema dobre politike koja je u potpunosti poštena (...) ne može se vladati i biti nevin, ali se može vladati i ne biti zlotvor", poentirat će u jednom kasnijem razgovoru Zulfikarpašić. On vrlo iskreno govori i o nepravdama koje su ranije učinjene prema pojedinim Srbima, koji će kasnije pokazati svoje zločinačko lice, kao i o ubijanju i pljačkanju muslimanskog stanovništva u Boraču, za što odgovornost snose i partizanske jedinice koje su djelovale po naredbi najviše komande. Na ovaj način on razbija mitske konsturkckije o čistoti morala unutar partizanskih redova i kažnjavanju svakog pojedinca koji bi „otuđio nečiju šljivu". Njegov iskreni muslimanski, ponositi begovski i čestiti ljudski svjetonazor nalago mu je da energično osudi sve zločine, kako četnika i ustaša, tako i partizana.

Historičar Enver Redžić piše da „četnici i partizani, koji su prvobitno bili isto – ustanici" potječu iz iste narodne osnove. Krajem decembra 1941. Tito je pisao da se „ne može poznati ko je četnik a ko partizan, ne samo zbog odela već i mentaliteta i političkog shvatanja". Politika i praksa četnika bila je privlačna za dio boraca partizanskih odreda i oni su prelazili u četnike. Jednostavno bi skidali petokraku i stavili kokardu te kretali u nečasne radnje, pljačke, paljevinu, ubijanja, silovanja. Prelazile su cijele čete i bataljoni. Sve do 1942. godine „ustanici u BiH nisu prošli punu ideološku podjelu". U jednoj kasnijoj izvanrednoj studiji dr. Rasim Hurem zaključit će da je masovno priključivanje NOP-u izostalo zbog saradnje četnika i partizana, odnosno zbog stravičnog iskustva iz prve godine rata. „Ustanički" odredi nerado su u svoje redove primali nesrpske borce, a ponegdje su ih i ubijali.

Četništvo je fenomen s dugom tradicijom i dubokim korijenima u srpskoj historiji, a, ideološki, četnička udruženja spadaju u ekstremne nacionalističke

organizacije, primjećuje dr. Šadinlija. Tradicionalni neprijatelji četničkih ustanika bili su „*Turci*“, a pri tome su isključivo mislili na muslimane. Dr. Šadinlija napisat će da nazivanje Bošnjaka „*Turcima*“ nije bila posljedica neupućenosti, već stvar predubjeđenja i konkretnog stava, nešto što unaprijed daje opravdanja za bilo kakav postupak protiv njih. „Oni su najveći neprijatelji srpskog naroda“ i potrebno je bilo iskoristiti svaku mogućnost njihove likvidacije.

Ostaje gorak okus od spoznaje da su mnogi četnički zločini iz Drugog svjetskog rata ostali nekažnjeni te da su zločinci dobili čak i političke pozicije. Dakle, ne samo da su pristupanjem partizanima bili amnestirani već su visoko rangirani u vojnim i političkim strukturama. O tome je pisao i Zulfikarpašić kada je na sastanku kod Tita sreo poznatog četničkog komandanta i koljača Straju Kočovića. Kao mlad čovjek, sa jasno izraženim stavovima prema nepravdi bez obzira od koga dolazila, teško je podnosio licemjerstvo koje je partijsko rukovodstvo demonstriralo za vrijeme tog boravka u Foči. Teško je razumijevao i dvostruku ulogu predstavnika NOP-a prema Srbima koji su okrvavili ruke i Bošnjacima koji su bili „blagonakloni“ prema NDH vlasti. Zulfikarpašić demaskira i tvrdnju da su se „muslimani za NDH listom izjasnili za hrvatstvo“. To je, za njega, „najslabija tačka hrvatskog nacionalizma“ jer, zapravo, nikad se nije ni desilo izjašnjavanje. Muslimanski narod nikad se nije identificirao s ustaškim vlastima. Za šest mjeseci NDH vlasti u Foči tek je 12 ljudi prihvatilo saradnju s ustaškim vlastima, i to, uglavnom, neugledni i odbačeni elementi koji ni u kojem slučaju nisu mogli predstavljati muslimane. Zulfikarpašić nije skrivao razočarenje što se od njegovih brojnih komšija i prijatelja, za koje kaže da su imali izuzetno korektne odnose u prijeratnom vremenu, nije našlo ni 12 od 6.000 Srba da uzmu u zaštitu bar po jednog muslimana.

Knjiga *Put u Foču* predstavlja koristan te sa stručnog i naučnog aspekta opravdan napor da se široj javnosti približi jedna zanimljiva i nedovoljno istražena historija stradanja jednog manjeg mjesta tokom Drugog svjetskog rata, čija tragedija je takvh historijskih razmjera da one prevazilaze ne samo lokalne već i regionalne i državne granice. Izuzetno je dobro pripremljena, dokumentovana, kontekstualizirana u skladu s visokim stručnim standardima i vjerujemo da će predstavljati vrijednu novinu u istraživačkom prostoru Bosne i Hercegovine.

Ovakva knjiga zasigurno može poslužiti ne samo profesionalnim historičarima već i sociolozima, psiholozima, pravnicima, politolozima, antropolozima, kulturolozima i ostalim istraživačima koji kroz svoj rad budu tretirali najrazličitije aspekte prošlosti Foče i njene šire okoline, ali i neke druge mnogo kompleksnije teme o „kontraverznim“ događajima, odnosima, percepcijama i predstavljanju različitih vojnih i političkih aktera na prostorima Bosne i Hercegovine tokom i nakon Drugog svjetskog rata. Iskreno preporučujem njeno čitanje, uz želju da

posluži kao inspiracija i poticaj nekim drugim istraživačima da se odvaže na slične poduhvate. Svjesni smo da ovo u našoj javnosti nisu uvijek najaktuelnije teme, ali jesu teme koje otvaraju prozore u tamne prostore naše nedovoljno neotkrivene prošlosti. Spoznaja o toj prošlosti neće nam ponuditi magični ključ ni za jedan akutni problem naše sadašnjosti, ali će nam pomoći da ih razumijemo. Razumijevanje problema jedan je od osnovnih preduslova za njihovo rješavanje.

Opravdano je imati očekivanja da će ova knjiga nanovo aktualizirati određena pitanja koja u bosanskohercegovačkoj historiografiji nikad nisu na adekvatan način obrađena. Pitanja imenovanja oružanih grupa koje se pojavljuju u fočanskom kraju tokom 1941. godine, pitanje „ustanika", kako ih najčešće oslovljava historiografija socijalističkog razdoblja i jasnog preciziranja strukture tih naoružanih grupa koje označavamo tim pojmom, pitanje saradnje i zajedničkog djelovanja četničkih i partizanskih jedinica, uključujući i vojne operacije koje su rezultirale paljevinom, pljačkom i potpunim razaranjima okolnih muslimanskih sela te masovnim zločinima nad muslimanskim civilima – tek su neka od pitanja koja moraju biti otvorena i kojima duguje bosanskohercegovačka, a posebno bošnjačka historiografija. Nova istraživanja, uz kritičko sagledavanje dosadašnjih rezultata u historiografiji, mogu ponuditi jednu novu i jasniju sliku, lišenu svih ideoloških ograda, ratnih ali i političkih dešavanja u fočanskom kraju tokom 1941. i početkom 1942. godine.

Rad „Put u Foču" napisan je, prema riječima autora, ne da bi stvarao neku mržnju među narodima, već da bi stvorio neku perspektivu pomirenja i da se to zlo nikad ne ponovi. Nažalost, dešavanja u ovom kraju početkom 90-tih godina prošlog stoljeća pokazala su svu okrutnost, čak i gradaciju „ponavljanja" historije.

Edin Veladžić